

İNFORMASIYA, KOMMUNİKASIYA SİSTEMİ VƏ İQTİSADİYYAT

Açar sözlər: İnnovasiya, İnformasiya, texnologiya, yeni məhsul, Lokal və qlobal əlaqə

İnnovasiya iqtisadiyyatının mahiyyəti ölkədə qlobal rəqabətə cavab verən məhsulların hazırlanması, ölkə əhalisinin keyfiyyətli məhsullarla tam təmin olunmasının təşkil, dövlət büdcəsi gəlirlərinin artırılması və ölkə iqtisadiyyatının innovasiyalı texnologiyalar əsasında idarə olunması, vergi və digər sahələrə elektron nəzarətin həyata keçirilməsi, eyni zamanda onlayn təhsil sisteminin yaradılmasından ibarətdir. Elə bu məqsədlə də Azərbaycan Hökuməti bu sahədə geniş islahatlar aparmış və bir çox nailiyyətlər qazanmışdır. Hazırda, qlobal səviyyədə innovasiyalaşma müxtəlif yollarla həyata keçirilir. Belə ki, BMT-nin İnnovasiya agentliyinin təhlilinə əsasən, innovasiya nümunələri 4 kateqoriya üzrə təqdim edilir:

- 1) yeni məhsul;
- 2) yeni proses;
- 3) marketinq yeniliyi;
- 4) təşkilati idarəetmə və s.

Deyilən innovasiya nümunələri uyğunluqla həyata keçirilərsə, o zaman ən keyfiyyətli innovasiya mühiti meydana gələr. Hazırda, Azərbaycanın milli maraqları innovasiya siyasətinin formalaşdırılması və reallaşdırılması istiqamətində inamlı fəaliyyət göstərilməsini tələb edir. Ona görə də, yeni sosial-iqtisadi reallıqlara və istehsalın yenidən qurulmasına cavab verən irimiqyaslı kapital axınına əsaslanan elmi-texniki strategiyanın yaradılması həmin siyasətin mühüm hissələrindən biri kimi qiymətləndirilməlidir. Azərbaycan iqtisadiyyatı innovasiyalı iqtisadiyyata keçid mərhələsindədir. İnnovasiya iqtisadiyyatının mahiyyəti ölkədə qlobal rəqabətə cavab verən məhsulların hazırlanması, ölkə əhalisinin keyfiyyətli məhsullarla tam təmin olunmasının təşkili, dövlət büdcəsi gəlirlərinin artırılması və ölkə iqtisadiyyatının innovasiyalı texnologiyalar əsasında idarə olunması vergi və digər sahələrə elektron nəzarətin həyata keçirilməsi, eyni zamanda onlayn təhsil sisteminin yaradılmasından ibarətdir.

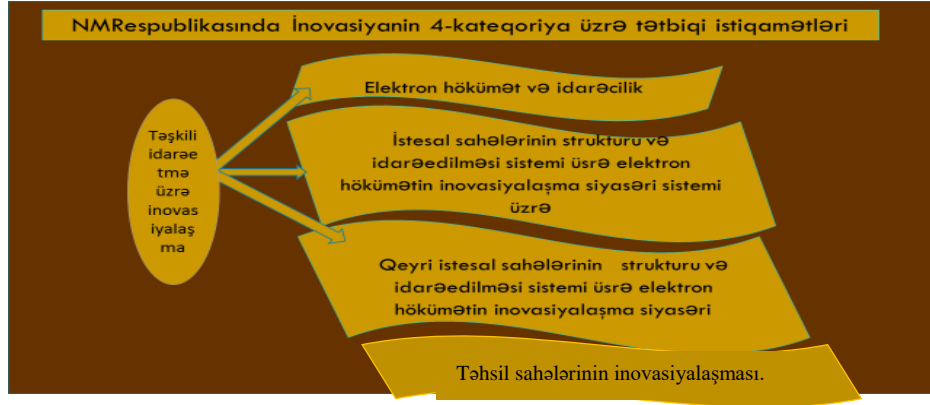
Naxçıvan MR-da quruculuğa yerli və qlobal infrastrukturun yaradılmasından başlanmışdır. Beynəlxalq standartlara cavab verən hava limanlarının innovasiyalı texnologiyalar əsasında salınması dəmir yolu, boru nəqliyyatı, su kəmərləri, şose yollarının tam müasir tələblər və keçid texnologiyaları əsasında yaradılması və şəhər, kənd, dağlıq, düzən hasilat sənayesi, emal sənaye, ağır, yüngül, sənaye sahələrini və iri fermer təsərrüfatlarını əhatə etmişdir ki, bu da qlobal və lokal sosial münasibətlərin formalaşmasında və ticarət əlaqələrinin genişlənməsində əvəzsiz rol oynamışdır. Müasir dövrün əvəzolunmaz innovasiyalar sistemi informasiya kommunikasiya sistemidir. İnnovasiya latın sözü olub, yeniləşmə, bütün görülən əməliyyatlarda yaxşılaşma deməkdir. Digər prizmadan baxsaq innovasiyalaşmanın mahiyyəti cəmiyyətə inkişaf və səmərə gətirən yeniliklərin, ixtiraların xalq təsərrüfatının bütün sahələrinə tətbiqi nəticəsində sivil cəmiyyətin qurulması və əlaqələndirilməsidir. İnnovasiya uğurlu texnoloji dəyişikliklərin məhsulu kimi xarakterizə olunur. Yeniliklərin iqtisadi faydaları o zaman üzə çıxır ki, o, keçmiş vaxtdakı səmərədən daha yüksək səmərə gətirə bilsin. Bu da informasiyaların vaxtında ötürülməsi nəticədə, *investisiyaların* istiqamətlərinin tez bir zaman ərzində müəyyənləşdirilməsi, informasiya-kommunikasiya sistemləri vasitəsi ilə vaxt itirmədən yeni bazarların təyin olunması və yeni texnologiyalara əsaslanan, beynəlxalq standartlara cavab verən rəqabət qabiliyyətli məhsulların istesalı ilə mümkün olar. İnnovasiya prosesi Azərbaycanda,

BMT-nin İnnovasiya agentliyinin təhlilinə əsasən, innovasiya nümunələrinin 4 kateqoriyasından ibarətdir. İlk mərhələdə, Yəni 2004-2010-cu illərə qədər üç kateqoriyasından yeni məhsul, marketing yeniliyi təşkilati idarəetmə nümunələrindən istifadə edərək xeyli irəliləmişdir. Buna misal olaraq, 1995-ci ildə ölkədə istehsal, bazar, sosial, yol və s. infrastrukturun zəif olduğu bir dövrlə 2010-cu il möhkəm infrastrukturun yaradıldığı dövrün makroiqtisadi göstəricilərini müqayisə edək. Bunu tək bir misalla da göstərmək olar. 1995-ci il də ölkədə UDM-lun həcmi 43721.7 olduğu halda, 2010-cu ilin təkə yanvar-avqust aylarında (72449.78) olaraq 1995-ci ilin göstəricisini 16.6 dəfə ötüb keçmişdir. Hazırda, BMT-nin innovasiya agentliyinin yeni proses kateqoriyası üzrə fəaliyyətə başlanmışdır. Bu proses qloballaşan dünyamızda yeni sənaye inqilabına tutarlı cavab verə biləcək ölkələr arasında istehsal bazar və xidmətlər üzrə əlaqələndirici infrastrukturunun tam yaradılmasına nail olacaq. Bu BMT-nin İnsan hüquqlarının qorunmasına və ölkələrin ərzaq məhsulları ilə tam təmin olunması siyasətinə layiqli cavab verəcəkdir. Deyilən innovasiya nümunələri uyğunluqla həyata keçirilərsə, o zaman, ən keyfiyyətli innovasiya mühiti meydana gələr. Qeyd edək ki, ümumdünya patent və lisenziyaların satışı üzrə liderlik ABŞ-na məxsusdur. ABŞ-ı dünya səviyyəsində patent və lisenziyaların satışı və ixracına görə payı 21% təşkil edir. Bu hal ABŞ iqtisadiyyatına çox müsbət təsir göstərir. Ümumdünya intellektual mülkiyyət təşkilatının 2018-ci il üzrə hazırladığı Qlobal İnnovasiya İndeksi raportuna nəzər yetirdikdə görürük ki, 126 ölkə içərisində respublikamız 82-ci yeri tutur. Dünya texnologiyalarının 45 faizinin yaradılmasında məqsəd regionların inkişaf etdirilməsi, burada rəqabətqabiliyyətli müəssisələrin yaradılması, məhsul istehsalının təşkili və əlaqələndirmə problemlərinin həlli əsas götürülmüşdür, 40 faizi isə birbaşa sənaye sahələrinin inkişafı məqsədilə yaradılmışdır. Ümumilikdə, dünya üzrə fəaliyyət göstərən texnoparkların 33 faizi dövlətlər tərəfindən, 45 faizi qarşılıqlı mülkiyyət formasında yaradılmışdır. 126 ölkə üzrə Qlobal innovasiya İndeksi təşkilatında xüsusi yer tutan ölkələrin bəzilərinin göstəriciləri cədvəl vasitəsi ilə verilmişdir.

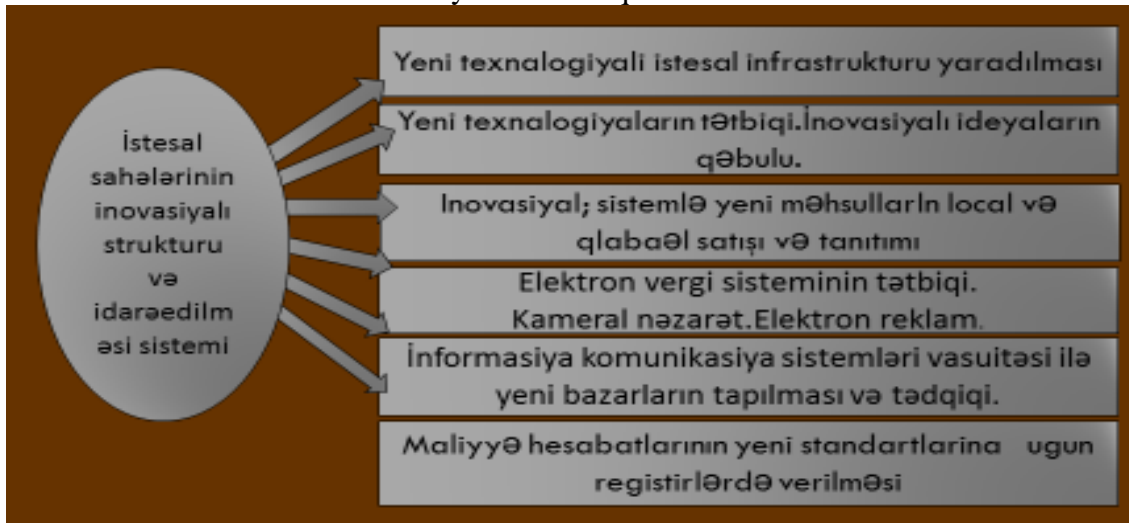
Ölkə	Xal	Sıralama yeri	Gəlir səviyyəsi	Effektivlik səviyyəsi	Əhali milyon nəfər
Azərbaycan.	30,20	82.	Yuxarı orta.	0.49	10
Belarus.	29,35	86	Yuxarı orta.	0.37.	9.5
Gürcüstan	35.06	59	Aşağı orta.	0.85	3.9
Avstrya	51,32	21	Yüksək	0.64	8.7
Ukrayna.	38.52	43	Aşağı orta.	0.90	44.2

Hazırda, ölkəmiz İnformasiya-kommunikasiya sisteminin təşkili dərəcəsinə görə layiqli yerlərdən birini tutur. Beləki, Beynəlxalq telekommunikasiya ittifaqının innovasiya cəmiyyətinin ölçülməsi hesabına Azərbaycan İKT-nin inkişaf indeksi üzrə 176 ölkə arasında 65-ci yeri tutmuşdur. Həyata keçirilən məqsədyönlü iqtisadi siyasət nəticəsində ölkəmizdə keçirilən islahatlar yüksək qiymətləndirilmişdir. Beləki “Doing Business 2019” hesabatında Azərbaycan dünyada ən islahatçı ölkə elan edilmişdir. “Doing Business 2019” hesabatında ölkəmiz 32 pillə irəliləyərək, 190 ölkə arasında 20-ci yerdə qərarlaşaraq, MDB-də lider mövqeyinə yüksəlib. Bütün bu uğurlarda Naxçıvan Muxtar Respublikasında xüsusi payı vardır. Beləki, keçən 1995-ci ildən 2015-ci ilə qədər, yəni 20 il ərzində NMR-da bütün sahələr üzrə yüksələn xətlə inkişaf etmişdir. Beləki, ÜDM keçən 20 il ərzində 38 dəfə, hər nəfərə düşən UDM həcmi 31 dəfədir. Sənaye məhsulunun həcmi 69 dəfə, pərakəndə əmtəə dövriyyəsi 20 dəfə, kənd təsərrüfatı məhsulu 7 dəfə, kapitala yönəldilən investisiya 261 dəfə pərakəndə əmtəə dövriyyəsi 20 dəfə, ixracın həcmi 142 dəfə, dövlət büdcə gəlirləri 26 dəfə, əhali gəlirləri 44 dəfə hər bir nəfərə düşən gəlirlər 35 dəfə,

əmək haqqı isə 21 dəfə artmışdır. 20-il müddətində 373 yeni müəsisə işə başlamış və hazırda bu göstərici 429-a çatmışdır. Naxçıvan Muxtar Respublikasında hazırda görüldüyü kimi innovasiyaların 4 kateqoriyası üzrə ardıcılığın tətbiqi istiqamətlərinə sxem üzrə baxaq.

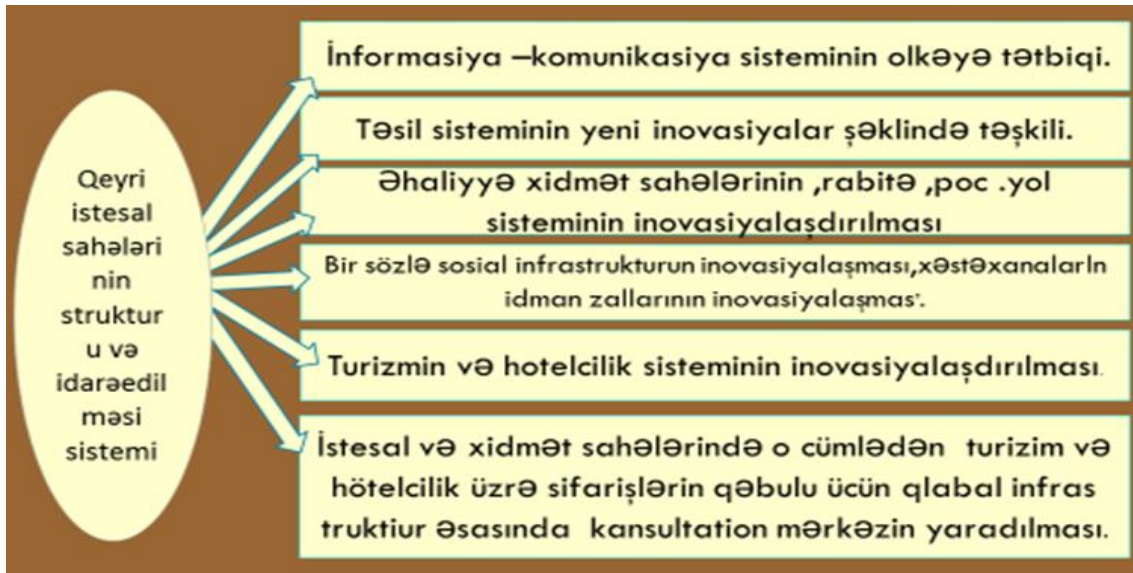

İstehsal sahələrinin strukturu və idarəedilməsi sistemi üzrə elektron hökumətin innovasiyalaşma siyasətinin istiqamətləri

Elektron hökumət və innovasiyalı iqtisadiyyatın yaradılmasına əsasən, 2008-ci il bir pəncərə prinsipi haqqında qərar verildikdən sonra tətbiq olunmuş və Azərbaycanda, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasında yerli və qlobal infrastrukturun yaradılmasından başlanmışdır. Qeyd etdiyimiz kimi Beynəlxalq standartlara cavab verən hava limanlarının innovasiyalı texnologiyalar əsasında salınması dəmiryolu, boru nəqliyyatı, su kəmərləri, şose yollarının tam müasir tələblər və texnologiyalar əsasında yaradılması və şəhər, kənd, dağlıq, düzən hasilat sənayesi, emal sənaye ağır, yüngül sənaye sahələrini və iri fermer təsərrüfatlarını əhatə etmişdir ki, bu da, qlobal və lokal sosial münasibətlərin formalaşmasında və ticarət əlaqələrinin genişlənməsində əvəzsiz rol oynamışdır. Hazırda, Azərbaycan və o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasında ticarət əlaqələri xeyli artmışdır. Beləki, 2020-ci ildə 103 milyon 158 min həcmində kənd təsərrüfatı məhsulu istehsal olunmuşdur. Qlobal infrastrukturun yaradılması ölkəyə turist axınında artmasına səbəb olmuşdur. Beləki, Naxçıvan Muxtar Respublikasına gələn turistlərin sayı 2018-ci ildə 414 nəfərə çatmışdır. Bu da keçən dövrə nisbətən 1,9 % çox olmuşdur. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, indiyə qədər sahibkarlığın inkişaf fondu tərəfindən 1500 layihə maliyyələşdirilib və yeni layihələrin reallaşdırılmasına 2 milyon 303 min 478 manat kredit ayrılıb ki, bu da, sənaye,

kənd təsərrüfatı, xidmət sahələri üzrə ümumilikdə 80 layihəni əhatə edib. Belə fəaliyyətin nəticəsidir ki, hazırda 127 növ ərzaq, 257 növ işə qeyri-ərzaq məhsulu istehsal olunubdur ki, bu da ümumilikdə 384 adda məhsul deməkdir. Bu gün yerli tələbat 108 növ ərzaq 242 növ qeyri-ərzaq məhsulları ilə tam ödənilir. 2021-ci ildə muxtar respublikada 1 milyard 69 milyon 655 min 700 manat dəyərində sənaye məhsulu istehsal olunmuşdur. Bu 2020-ci il göstəricisindən 1.7% çox olmuşdur. Əhalinin yerli mallara üstünlük verməsi keyfiyyətli məhsullardan xəbər verir. 2020-ci il Naxçıvan Muxtar Respublikasında "İxrac ili" elan olub. 2020-ci ilin 9 ayı ərzində NMR ticarət dövriyyəsi 500 milyon 850 min azn olmuşdur. İstehsal sahələrinin innovasiyalaşması nə qədər vacibdirsə, qeyri-istehsal sahələrinin də innovasiyalaşması bir o qədər vacibdir. Beləki, ölkə iqtisadiyyatının qeyri-bərabər inkişafının qarşısının alınması üçün bu ən vacib məsələdir. Bu sahədə olan problemlərin həlli məqsədi ilə aşağıdakıların həyata keçirilməsi zəruridir.

Son illər muxtar respublikada infrastruktur üzrə aparılan məqsədyönlü tədbirlər, o cümlədən turizmin yeni obyektlərinin istifadəyə verilməsi turizmin inkişafına yeni imkanlar açmışdır. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi sədrinin 2018-ci il 31 yanvar sərəncamı ilə qəbul olunmuş 2018-2022-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında turizmin inkişafına dair dövlət proqramı işə bu sahədə lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsinə imkan vermişdir. Bugün Naxçıvan Muxtar Respublikasında 21 mehmanxana fəaliyyət göstərir və turizmin yeni-yeni sahələri yaradılır. Respublikada ən önəmli sahələrdən biri sayılan informasiya kommunikasiya sisteminin genişləndirilməsi hazırda əhalinin 96 %-nin telefondan internetdən istifadə tələbatının ödənilməsinə səbəb olmuşdur. Hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikasında vergi ödəyicilərinin 96 % onlayn vergi ödəyicisi hesab olunur. Elektron hökumət sisteminin inkişafı artıq kənd təsərrüfatı sisteminin də elektronlaşmasını qarşıya bir məqsəd kimi qoymuşdur. Göründüyü kimi Naxçıvan Muxtar Respublikasında elektron hökumətin məqsədi xalq təsərrüfatının bütün sahələrinin innovasiyalaşdırılması və internet vasitəsi ilə verilən siyasi, iqtisadi, ticarət, bazar, sosial və s. informasiyalarının lokal və qlobal genişləndirilməsi və yeni beynəlxalq informasiyalardan məsələn, hökumət və qeyri-hökumət təşkilatlarının hesabatlarından, turizm şirkətlərinin, ticarət təşkilatlarının, reklam və digər məlumatlarından maksimum yararlanmaqdan ibarətdir. Azərbaycanda şərti göstəricilər əsasında informasiya-kommunikasiya sahələrində innovativ əlaqələrinin yaradılmasının matirisinin qurulması məqsədə uyğundur. Matiris informasiya-

kommunikasiya sistemindən əldə olunacaq səmərəni göstərir. İnformasiya və kommunikasiya sisteminin səmərəlilik matrisini misallar vasitəsi ilə təsdiqləyək. V - Ümumi informasiyaların həcmi, L - istifadəçilərin orta illik sayı, F - əsas fondların dəyəri, M - informasiya alışına xərclər, G - gəlirli, Mb - meqabayt. Misala baxaq: Şərti olaraq informasiya axınının həcmi 1000000, istifadəçilərin sayını 300.000 ibarətdir. Bir informasiyaya düşən istifadəçinin sayını hesablayaq. İnformasiyanı bölkə istifadəçilərin sayına.

$1000000 \div 300000 = 3.3$ bir istifadəçiyə düşən orta illik informasiyanın sayı.

Əks göstərici, $300000 \div 1000000 = 0.3$ bir istifadəçiyə düşən informasiya, yəni alıcının istehlak etdiyi əsas fondun hissəsi maya dəyəri kimi qəbul olunur.

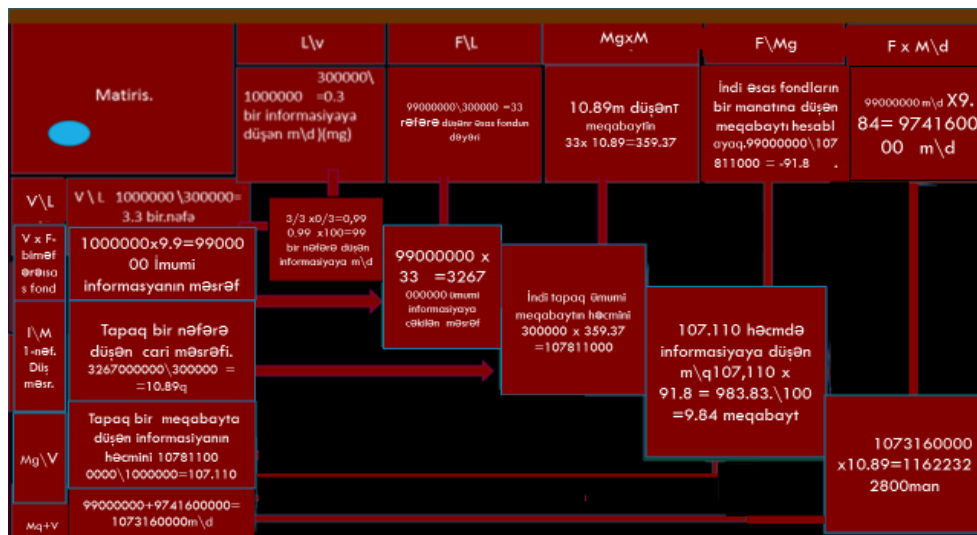
Çünki informasiya-kommunikasiya sistemində məhsula (informasiyaya) maya dəyəri hesablanması mümkün deyil. Buna görə də, alıcıya düşən məhsul (informasiya) maya dəyəri kimi qiymətləndirilir. Onda bir alıcıya düşən informasiyanın sayını maya (0.3) dəyərində hasil edək:

$$3.3 \times 0.3 = 0.99$$

Burada alıcıya düşən informasiya, yəni alıcının istifadə etdiyi informasiyanın maya dəyərini tapdıq. İndi ümumi maya dəyərini hesablayaq:

$$1000000 \times 300000 = 9.900.000$$

Tapdıq informasiyanın həcminə düşən ümumi maya dəyərini. İndi ümumi informasiyanı bölürük istifadəçilərin sayına. $9900000 \div 300000 = 33$ alırıq hər istehlakçıya düşən maya dəyərini.

Hər istehlakçıya düşən maya dəyərini hasil edək: İstehsal fondunun dəyərində. $33 \times 1000000 = 3267000000$ m

İnformasiya-kommunikasiya sistemində mənfəət normasından istifadə olunmadığından gəlirlər bu yolla hesablanır. Bu, biz 99000000 fondun dəyərindən 3267000000 gəlir əldə edə bilərik. Aldığımız gəliri istifadəçilərin sayına bölüb, bir istehlakçıya düşən qiyməti hesablayaq:

$$3267000000 \div 300000 = 10.89$$

Bir istehlakçıya düşən fondun dəyərini qiymətə hasil edib alırıq. Bir istehlakçıya düşən meqabaytın həcmi hesablayaq:

$$33 \times 10.89 \text{ man.} = 359.32 \text{ meqabayt}$$

Ümumi işlənən meqabaytın dəyərini hesablayaq:

$$300000 \times 359.39 = 107.811.000 \text{ meqabayt}$$

Biz əsas fondların dəyərində düşən meqabaytı hesablaya bilərik:

9900000 \107811000=91.82meqabayt

Əsas fondların bir manatına düşən meqabaytı tapdıq.(33 əsas fondun bir nəfərə dəyəri dəyəri+əsas fondun 1 m düşən meqabayta alarıq: **(91.8=124.8 9900000 x 124.8= .1235520000)** Bir meqabayta düşən informa siyanı tapaq. **107811000\1000000=107110.**

Daha sonra 107.110 informasiya həcminə düşən meqabaytı hesablayaq. Belə ki,

107.110 x 91.8 =983.83. 983.83\100=9.83.

Biz tapdıq istehsal informasiya texnologiyaları istifadə müddətində öz maya dəyərini artırır. Baxaq, **(33+91.8=124.8) .99000000 x 124.3= 12355200000.**

İstehsalın və xidmət sahələrinin vasiyalaşması sahələr arası əlaqələndirmə sisteminin yaradılmasına da xidmət göstərəcək. Beləki, yeni informasiya mərkəzi yaradıla bilər ki, o yalnız sahələr yəni hasıllar, emal, sənaye(istehsal)və bazar sahələrində informasiya dasınması işinə xidmət göstərsin. Bu Təchizat və satış arasında vaxt və mal itkisini aradan qaldırır və eyni zamanda maya dəyərində qənəhətə səbəb ola bilər.

Nəticə.

Qlobal və regional əlaqələndirici halqanın yaradılması məqsədi ilə bu sahəyə kapital axını gücləndirmək, informasiya-kommunikasiya sistemi vasitəsi ilə ölkəyə güclü pul axınına nail olmaq üçün yuxarıda göstərilən matrisdən istifadə etmək, ölkədə yeni texnologiyaların tətbiqi və istehsalı üzrə eyni zamanda, kənd təsərrüfatına innovasiyaların tətbiqi məqsədi ilə dövlət tərəfindən uyğun proqramların hazırlanması günümüzün ən vacib məsələsidir. Texnoparkların institutlarda və digər sahələrdə səmərəli təşkili dövlət dəstəyinə əsaslanmalıdır. İqtisadiyyatda böyük struktur dəyişikliklərə nail olmaq üçün qarşıya çıxan problemlərin aradan qaldırılması milli -elmi kadrların hazırlanması prioritet kimi seçilməlidir. Ölkədə elmi mərkəzlərin elmi-texniki institutlarla əlaqələndirilməsinin möhkəm bazası yaradılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Niftullatev Vaqif “Sahibkarlığın əsasları” Zaman nəşriyyatı: 2002 Məmmədov Həsən “Bazar münasibətlər şəraitində istehsal infrastrukturun inkişafı”. Naxçıvan: 2007, 155 s.
2. Əlirzayev Əli. “İqtisadiyyat düşüncələr, baxışlar”. “Bakı universiteti” nəşriyyatı. 2002, 464 s.
3. Şirəliyev Asif., Rüstəmov Aşarza. “Bazar və bazar mexanizmi”. Naxçıvan: 2002, 36 s.
4. Əhmədov Nazim. “Azərbaycanda xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı və istehlak bazarlarının formalaşması”. Bakı: 2005, 80 s.
5. Abbasov Teymur. “Kənd təsərrüfatının resurs potensialı və ondan səmərəli istifadənin regional problemləri”. Bakı: 2002, Elm

SUMMARY

Kamala Tahmazbayova

INFORMATION AND COMMUNICATION SYSTEM AND ECONOMY

The innovation process can be implemented in different ways. Thus, according to the analysis of the UN Innovation Agency, innovation samples are presented in 4 categories:

- 1) New product;
- 2) New process;
- 3) Marketing innovation;
- 4) Organizational management etc.

If these innovations are implemented properly, then the highest quality innovation environment will be created. The construction of local and international infrastructure in the NAR began. and in the morning, the village. mountainous, plain extractive industry, processing industry. Heavy, light, industrial and large farms, which played an invaluable role in the formation of global and local social relations and the expansion of trade relations.

Key words: Innovation Information technology new product Local and global communication

РЕЗЮМЕ

Камала Тахмазбаева

ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННАЯ СИСТЕМА И ЭКОНОМИКА

Инновационный процесс может осуществляться по-разному. Так, согласно анализу Агентства инноваций ООН, образцы инноваций представлены в 4 категориях:

- 1) Новый продукт;
- 2) Новый процесс;
- 3) Маркетинговые инновации;

4) Организационное управление и др. Если эти инновации будут реализованы должным образом, то будет создана самая качественная инновационная среда. Начато строительство местной и международной инфраструктуры в НАР. а утром деревня. горная, равнинная добывающая промышленность, перерабатывающая промышленность. Тяжелые, легкие, промышленные и крупные хозяйства, сыгравшие неопределимую роль в формировании мировых и местных общественных отношений и расширении торговых связей.

Ключевые слова. Инновации. Информационные технологии. новый продукт. Локальные и глобальные коммуникации